

*Турдугулов А.Т.***ОКУУ КИТЕПТЕРИНИН ЖАНА ПРОГРАММАЛАРДЫН
МАЗМУНУ МЕНЕН СТРУКТУРАСЫ***Турдугулов А.Т.***СОДЕРЖАНИЕ СТРУКТУРА УЧЕБНИКОВ
И ПРОГРАММ***A.T. Turdugulov***CONTENT AND STRUCTURE OF TEXTBOOKS
AND PROGRAMS**

УДК: 551.85(24)04

Окуу китептерин сапаттуу билим берүүнүн же алуунун негизги каражаттарынын бири катары мааниси чоң, алар, адатта, окуу китеби тигил же бул предмет боюнча түзүлүп, бекитилген программалардын негизинде жазылат. Макалада республиканын жалпы билим берүүчү кыргыз орто мектептеринин кыргыз адабияты боюнча жазылган окуу китептеринин ошол программаларга дал келүү абалы тууралуу айрым мисалдардын негизинде сөз болот. Окуу китебинин теориясы менен практикада жакшы иштелип чыккан. Окуу китеби - илимдин жана маданияттын соңку жетишкендиктеринин негизинде тигил же бул тармак боюнча билимдердин, билгичтиктердин жана маалыматтардын негиздерин системалуу түрдө сунуш кыла турган китеп. Бул китеп ушунусу менен көркөм адабияттан кескин айырмаланып турганы менен, ал адабияттын негизги түрү болуп, бардык тармактарда колдонулууга сунуш кылынат.

Негизги сөздөр: окуу программалары, окуу китептери, мамлекеттик стандарт, билим берүү концепциялары, китептин мазмуну, китептин түзүмү.

Несомненно важную роль в получении качественного образования учащимися играют учебники, они создаются в соответствии с программами утвержденными министерством образования и науки, следовательно, учебник как программа является государственным нормативным документом, регулирующим систему образования. В статье рассматривается ряд ключевых моментов соответствия учебников программам по кыргызской литературе для общеобразовательных школ республики. Теория и практика учебников и методология их создания достаточно широко исследованы в педагогике и дидактике. Учебник – книга, содержащая систематическое изложение знаний в определенной области и используемая как в системе образования, на различных её уровнях, так и для самостоятельного обучения. Этим он принципиально отличается от художественной литературы и как основной вид любой другой литературы пользуется во всех сферах деятельности.

Ключевые слова: учебные программы, учебники,

государственные стандарты, образовательные концепции, содержание книги, структура книги.

Undoubtedly, textbooks play an important role in obtaining high-quality education for students, they are created in accordance with programs approved by the Ministry of education and science, therefore, the textbook as a program is a state regulatory document regulating the education system. The article deals with a number of key points in the development of textbooks on Kyrgyz literature for secondary schools of the Republic. The theory and practice of textbooks and the methodology of their creation are widely studied in pedagogy and didactics. A textbook is a book that contains a systematic presentation of knowledge in a particular field and is used both in the education system, at various levels, and for independent learning. In this way, it is fundamentally different from fiction and as the main type of any other literature is used in all spheres of activity.

Key words: educational programs, textbooks, state standards, educational concepts, book content, book structure.

Адатта, мектеп курсундагы окуу предметтеринин программалары билим берүүнүн мамлекеттик стандарттарына ылайык түзүлүп, ал эми окуу китептери ошол программаларга карата иштелип чыгат, бул мурдатан болуп келген салт, эми деле ошол салт бузула элек. Мындай абал мектептеги бардык предметтерге мүнөздүү нерсе, биз бул ирет кыргыз адабияты предмети боюнча окуу программалары менен аларга ылайык жазылган окуу китептери тууралуу кеп кылабыз. Кантсе да ар бир окуу китебинин мазмуну программага дал келиши керек. Тагыраак айтканда, мектептер үчүн түзүлгөн кыргыз адабиятынын окуу программасы, анын мазмуну менен структурасы, максаты менен милдеттери, программада сунуш кылынган көркөм чыгармаларды иргеп алуунун педагогикалык, методикалык критерийлери менен чен – өлчөмдөрү, тилил же бул тема боюнча сабактарды уюштурууда мугалим жетекчиликке ала турган программалык талап – аннотациялар, сабакты уюштурууга карата

сунуштар тууралуу, ал эми эң негизгиси, ошол программаларда сунуш кылынган окуу материалдарынын окуу китептериндеги абалы тууралуу кеп кылабыз.

Жалпы билим берүүчү кыргыз орто мектептеринин окуу пландарында каралган предметтердин ар биринин окуу программалары сыяктуу эле кыргыз адабияты предметинин окуу программасы да анын мектептик билим берүүдө алдына коё турган максат – милдеттерин, методологиясын аныктап, көркөм чыгармаларды иргеп алуунун критерийлери, программанын структурасы, окутуу иштерин жүргүзүүгө карата сунуштар жөнүндөгү маселелерди шарттайт.

Кыргыз адабияты предметинин программасынын мазмуну менен структурасы мектеп окуучуларына заманбап талаптарга ылайык адабий билим берүүнүн багыттарын аныктап алууда жана окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүнө карай улуттун элдик оозеки чыгармачылыгынын мыкты үлгүлөрүн, эл акындарынын адабий мурастарынын мыкты үлгүлөрүн, профессионал жазма адабияттын үлгүлөрүн жана котормо адабиятты камтыган көркөм чыгармалардын эң бир мыкты үлгүлөрүн иргеп алып, алардын сабак процессинде купулга толордук деңгээлде өздөштүрүлүүсү үчүн педагогикалык-дидактикалык шарттарды аныктап берүү милдетин аткарат. Мындай шарттар кыргыз адабиятын мектепте окутуу ишинин заманбап талаптарга ылайык жүзөгө ашыруунун идеологиясы менен тыгыз байланыштуу. Кыргыз адабиятын мектепте окуу предмети катары өздөштүрүүнүн идеологиясы өз кезегинде өлкөнүн улуттук идеологиясы менен тыгыз байланышат. Демек, мектептеги кыргыз адабияты сабактарынын алкагында өздөштүрүлүүчү көркөм чыгармалардын мисалында мектеп окуучусунун келечекте ким болуп тарбияланаары, ал канткенде айланасындагы ажайып кооздукту, сулуулукту, ички руханий тазалыкты баалай билген, өзүнүн да жан – дүйнөсү таза, чынчыл, туруктуу, мекенчил, күрөшчүл инсан катары татыктуу билим менен тарбия алган адамды калыптандыруу милдети жүктөлөт. Бүгүнкү күндүн мектеп окуучусу жомоктордогудай романтикалык дүйнөнүн жашоочусу же анын сырттан байкоочусу катары эмес, реалдуу жандуу турмушту ошол турушунда кабылдай билген жигердүү жаш инсан катары калыптанганы шарт.

Ырас, совет доорундагы билим берүү, окуучуну тарбиялоо иштери, демек, билим берүү мыйзамдары, стандарттар, программалар менен окуу китептери азыркыдан такыр башка эле. Ошондуктан бул ирет бизди кыргыз адабияты предметинин окуу програм-

маларынын адеп түзүлүп баштаганынан берки тарыхы эмес, заман, доор өзгөргөн жаңы шарттарда, эгемендүүлүк жылдары иштелген окуу программалары, алардын негизинде жазылган окуу китептеринин мазмуну менен структурасы кызыктырат. Окуучуга билим менен тарбия берүү ишиндеги жогоруда тезис иретинде айтылган пикирлердин абалын адегенде окуу программаларынан издеп көрөлү. Кантсе да программа сунуш кылган окуу материалдары (биздин шартыбызда, көркөм чыгармалар) окуучуга ошондой билим берип, аны ошондой нукта тарбиялайт. V-XI класстар үчүн кыргыз адабияты программасына көркөм чыгармаларды тандап алууда төмөндөгүдөй адабий-теориялык, педагогикалык-дидактикалык жана илимий-методикалык критерийлер жетекчиликке алынган: Адеп-ахлактык критерий: чыгарманын бийик моралдык-этикалык асыл нарктарга, гуманисттик идеяларга тарбиялоочу мүмкүнчүлүгү, тарбиялык-таанытуучулук потенциалы; эстетикалык-көркөмдүк критерий: чыгарманын көркөм формасынын кооздугу жана анын окурмандар арасындагы рейтингинин жогорулугу; лингвистикалык чен-өлчөм: адабий тилдин нормасынын жалпы калк үчүн мүнөздүүлүгү; психологиялык-педагогикалык критерий: чыгарманын окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө, кабылдоо, өздөштүрүү мүмкүнчүлүгүнө, таанып-билүүчүлүк кызыкчылыгына, муктаждыгына ылайык келиши; жанрдык-тематикалык критерий: чыгармалардын жанрдык жана тематикалык жактан ар түрдүүлүгү [8, 3-4-бб.]. Мунун түзүүчүлөрү белгилгендей, программада акын, жазуучулардын өмүрүн жана чыгармачылыгын үйрөнүүнүн үч шарты сунуш кылынган. Биринчиси, акын, жазуучулардын өмүрүнөн, чыгармачылыгынан кыскача кабар берилет (бул айрыкча V-VII класстарга мүнөздүү); экинчиси, акын, жазуучулардын өмүрү, чыгармачылыгы кененирек маалымат түрүндө тааныштырылат, бул VIII-IX класстарда; үчүнчүсү, акын, жазуучулардын өмүрү жана чыгармачылык жолу кенири мазмунда баяндалат, бул X-XI класстарга мүнөздүү [8, 4-б.]. “Сүрөткердин өмүрү жана чыгармачылыгы жөнүндөгү аңгеменин эмоционалдуулугун, таасирдүүлүгүн арттырып, мазмунун тереңдетүүдө, акын же жазуучу жөнүндөгү эскерүүлөрдөн, өзүнүн афоризмдеринен, күндөлүгүнөн, жеке турмушундагы коомдук ишмердигиндеги, чыгармачыл өнөрканасындагы элдик баалардан, сейрек сүрөттөр болсо, алардан пайдалануунун мааниси чоң. Айрым жазуучулардын туулган, жашаган, эмгектенген жерлерине крайтаануу саякаттарын уюштуруу жакшы натыйжа берет” [8, 4-5 бб.].

Программада чыгарманын көркөм образын, эстетикалык сулуулугун анын идеялык адеп-ахлактык мазмуну менен бирдикте окутуп-үйрөтүүгө көңүл буруу зарылдыгы айтылат. “Көркөм чыгарманы идеялык-тематикалык планда гана талдап, анын көркөм формасын унутта калтыруу - адабияттын образдык спецификасын унутуу деген сөз. Адабиятты окуп жатып, окуучу сөз даамын татсын, көркөм образдан ырахат алсын, жазуучунун тилине тамшансын, сөз байлыгы өссүн, каармандар менен кошо толгонсун, күлсүн, ыйласын жана алар менен бирге азапка кабылсын, турмуштук татаал суроолорго жооп издесин, адабий табити тарбиялансын, эң негизгиси, руху арууланып, инсан катары өссүн, ошол өсүүдө окуган адабий чыгармасы көмөк көрсөтсүн” [8, 5-б.]. Мектепте кыргыз адабиятынан билим алуу процессинин мына ушундайча өнүгүүсү үчүн окутуунун ийкемдүү формаларын, усулдарын жана каражаттарын колдонуу талап кылынат. Анүчүн лекция сабактар, семинар сабактар, диспут сабактар, сахна сабактар, сабак – конференция, адабий викторина, тегерек үстөл сабактары сыяктуу заманбап салттуу, салттуу эмес жана да интерактивдүү формаларын, ыкма-жолдорду ийкемдүү пайдалануу өзүнүн алгылыктуу натыйжаларын бербей койбойт.

Адабият программасында айтылганга ылайык, адабий-теориялык түшүнүктөр адабияттан билим берүүнүн курамдык бөлүгү гана эмес, анын мектептик курсунун өзүнчө бир илимий базасы. Адабият теориясынын маалыматтарын катыштырбай туруп сөз өнөрүнүн образдык-эстетикалык табиятынын мыйзамченемдүүлүктөрүн аңдап түшүнүү, демек, эстетикалык табити жогору, ар тараптуу билимдүү, маданияттуу окуучуну тарбиялоо мүмкүн эмес. Улам класс жогорулап, улам жаңы чыгармалар окуп үйрөнүлгөн сайын окуучунун адабият теориясы боюнча алган билими кеңейип, тереңдеп жүрүп отурушу керек.

Мектеп окуучусунун адабий билимин класстан, мектептен тышкары окулуучу көркөм чыгармалар толуктайт. Программада бешинчи – тогузунчу класстарга ылайык окуучулардын класстан тышкары окуган чыгармаларын талдоо үчүн атайын сааттар да бөлүнгөн. Ошол тизмедеги сунуш кылынган адабий чыгармаларды тандоодо алардын көркөмдүгүнө, тематикасына, актуалдуулугуна, таанытуучулук, тарбия берүүчүлүк мүмкүнчүлүгүнө жана тилдик байлыгына көңүл бурулушу керектиги программада белгиленген.

Искусствонун түрү катары көркөм адабият боюнча окуучулардын билиминин тереңдешине жана кеңейишине техникалык жана көрсөтмө каражаттар, кино, радио жана телеберүүлөр, компьютер, интернет

түйүнү, видеотасмалар менен иш жүргүзүү чоң мааниге ээ болорун, адабият сабагын класстан тышкары ийримдер, адабий кечелер, диспут, КВН, музейлерге, концерт, кинотеатрларга баруу, эл арасында китепти пропагандалоо жана кошумча, тандоо сабактарын өткөрүү менен терең айкалыштыруу зарылдыгын, эл арасындагы оозеки адабиятты жыйноого да өзгөчө маани берүү кажет экенин белгиленген. Предмет аралык байланыш үчүн адабият сабагын кыргыз тили, кыргыз тарыхы, география, биология, сүрөт, музыка, адеп, орус тили жана адабияты ж.б. предметтер менен байланыштырып өтүү жемиштүү натыйжасын бермекчи. Программада мугалимдер үчүн эстетика, адабият таануу, сын боюнча адабияттардын жана зарыл деп табылган илимий-методикалык эмгектердин, көрмө жана укма каражаттардын толук эмес тизмеси сунуш кылынган, авторлордун айтымында муну толуктоо – мугалимдин милдети. А эң негизгиси – программа окуучулардын адабият предметинен алуучу билимдерине, билгичтиктерине коюлуучу негизги талаптар орун алган.

Сунуш кылынган көркөм чыгармаларды өздөштүрүүгө бөлүнгөн сааттар болжолдуу, мугалимдер зарылдыгына карай ал бөлүнгөн сааттарды өз алдынча өзгөртүүгө, бир чыгармадан экинчисине жылдырууга, ооштурууга мүмкүнчүлүк берилген, чыгармаларга бөлүнгөн сааттардан эсебинен жазуу жумуштарын жүргүзүүгө да болот. Программа сунуш кылган бардык чыгармаларды калтырбай окутуп, анын талаптарын аткарууга мугалим милдеттүү, себеби, олимпиадалардын, жогорку окуу жайларына кирүү үчүн тесттердин, билеттердин негизин ушул материалдар түзөөрүн, дилбаяндар да ушул программанын мазмунуна ылайык түзүлөрү белгиленген.

Мектептер үчүн түзүлгөн кыргыз адабияты программасына карата айрым пикирлерди айтып жатып, андагы мугалимге ылайыкташтырылган методикалык сунуштарга атайын кеңири токтолдук. Демек, программанын киришүү бөлүмүндө айтылгандар кайсы бир денгээлде адабиятты окутуу боюнча усулдук көрсөтмөнүн же колдонмонун да милдетин аткарат.

Улам мезгил өткөн сайын билим берүүнүн да талаптары өзгөрүп, мезгил талаптарына ылайыкташтырылып калыптанып олтурду. 2018-жылы иштелип, колдонууга сунуш кылынган программада [9] адабиятты мектепте компетенттүүлүктүн негизинде окутууга басым жасалган. Программада төмөндөгүдөй үч компетенттүүлүктүн ишке ашырылуусунун зарылдыгы белгиленген: “Окурмандык компетенттүүлүк – адабий чыгарманы эстетикалык өздөштүрүүгө жөндөмдүүлүк, искусствонун башка түрлөрүнүн

катарында адабияттын өзгөчөлүгү жөнүндө окуучулардын түшүнүгүн калыптандыруу, образдуу сөздүн көркөм көп маанилүүлүгүн, ассоциативдүүлүгүн, көрүү жана угуу дааналыгын ачуу аркылуу образдык сөздү түшүнүү жана инсандык деңгээлде өздөштүрүү; теориялык адабий түшүнүктөр жөнүндө үйрөнүлүүчү предмет катары эмес, көркөм чыгарманы түшүнө билүүгө жардамдашкан курал, каражат катары түшүнүктү өнүктүрүү.

Баалуулук – дүйнө таанымдык компетенттүүлүк – адабиятта чагылдырылган адеп-ахлактык баалуулуктарды жана дүйнө тааным категорияларды түшүнүү, ушул баалуулуктарга өзүнүн мамилесин аныктоо жана негиздөө, гуманисттик адеп-ахлактык позицияларга бек туруу. Адабий-чыгармачылык компетенттүүлүк – ар түрдүү типтеги дилбаяндарды жана түрдүү жанрдагы жана формадагы адабий чыгармачыл иштерди жазууга жөндөмдүүлүк” [9, 4-б.].

Программанын сөз болуп жаткан редакциясында класстарга каралган программалык сааттардын кескин азайганы байкалат. Эгемендүүлүктүн алгачкы жылдары кыргыз адабияты предметинин V класстан тарта мектепти бүтүп кеткенге, он биринчи класска чейин ар бир класста жумасына 3 сааттан, жылына 102 саат сабак өтүлүшүнө жетишилген эле. Ал эми бүгүнкү күндө кыргыз адабиятына каралган сааттар жыл санап азайтылып, кескин кыскартылып барат. Программанын акыркы басылыштарында, тагыраагы, 2018-жылы түзүлүп, колдонууга берилген программа V, VI жана VIII класстардагы кыргыз адабияты предметине мурдагыдай жыл бою 102 сааттан эмес, 68 гана саат каралыптыр [9, 15-41-бб.]. Бул боюнча педагогика илимдеринин кандидаты, доцент Б.Оторбаевдин пикирин угуп көрөлү: “Программадагы сааттардын азайышы бул мектептеги кыргыз адабияты предметинин көркөм туундуларды камтуу мүмкүнчүлүгүнүн, аларга бөлүнчү сабак-сааттардын санынын кыскарышын, демек, тээ байыртадан бери топтолуп, бүгүнкү классикалык деңгээлге чейин жеткирилген улуттук сөз көркөм өнөрүбүздү мектеп окуучуларына талаптагыдай окутуп-үйрөтүүгө деген аракет-умтулууларыбыз акырындык менен пастап, начарлоого багыт алышын билдирет. Ушул балакеттин баары чет өлкөлүк «кеңешчилердин» тымызын таасир этүүлөрүнөн, «боордоштук» колдоо көрсөтүүлөрүнөн улам болуп жатат. Минтип отурса, кыргыз адабияты предмети бир паста эле биротоло жоюлуп же башка окуу предметтери менен жуурулушуп интеграциялануунун кейиштүү тагдырына тушугуп, мектепте окуп-үйрөнүүдөн таптакыр тышкарыда калчудай. Ансыз деле акыркы жылдары өлкөбүздө окурман калктын катары

бир далай суюлуп кетти. Кылымдардан бери келаткан руханий байлыгыбызды – көркөм адабиятыбызды мектепте окуп – өздөштүрүүдөн жакынкы келечектеги жана андан кийинки жаш муундарыбыз куржалак кала турган болушса, анда эле журтчулугубуздун кургуйга кулаганы ошо. Анда эле бир муун алмашып – алмашпай, руханий дүйнөбүз жакырланып, өз алдынчалуу улут катары сыймыктануу сезимибиз мокок, анан барып эгемендүү эл эсебинен чийилип калышыбыз мүмкүн. Эмитен ойлонбосо, кийин кеч болуп калат” [10, 74-б.]. Окумуштуу-методист бекеринен тынчсызданып жаткан жок, анын мындай пикири ар бирибизди ойлоноуга чакырат.

“Кыргыз адабияты” окуу китептеринин мазмуну жана структурасы. Адатта, ар бир окуу китеби ошол предмет боюнча түзүлгөн программанын мазмуну менен структурасын сактап жазылат, программа сунуш кылган окуу материалдары, аларга каралган саат өлчөмдөр да кыйшаюусуз сакталат, буга чейин ушундай болуп келген, азыр да ошондой. Иш жүзүндө кандай? Жалпы орто билим берүүчү мектептердин V-VII, VIII-IX, X-XI класстары үчүн «Кыргыз адабияты» окуу китептери авторлор тарабынан адабиятты мектепте предмет катары өздөштүрүүнүн үч баскычынын ар биринин өздөрүнө гана тийиштүү талаптарына, ал класстардагы окуучулардын курактык, интеллектуалдык, психологиялык бөтөнчөлүктөрүнөн, айырмачылыктарынан улам келип чыкчу милдеттүү окуу материалын кабылдоо мүмкүнчүлүктөрүнө ылайык түзүлгөндүгүн көрүүгө болот. Ырас, мында дидактиканын жеңилден оорго, жөнөкөйдөн татаалга карай принциби сакталган абалда болушу керек. Улам класс жогорулаган сайын окуу китебинде сунушталч чыгармалар класстагы окуучулардын жаш өзгөчөлүгү эске алынып, улам оорлошуп, татаалдашып жүрүп отурат, иш жүзүндөгү абал чынында эле ушундай. Окуу китептеринде программа сунуш кылган окуу материалдары ушундай абалда берилгенин көрүүгө болот.

Көркөм чыгармаларды иргеп, аларды V-VII, VIII-IX, X-XI класстардын тийиштүү окуу китептерине жайгаштыруунун, талашсыз, өзүнчө тартиби, ички логикалык ирээттүүлүгү болот. Окуучу бешинчи класстан тарта мектепти бүтүп кеткенге чейинки кыргыз адабияты курсунун негизги мазмунун байыркы доордогу жана орто кылымдардагы адабий мурстардын үлгүлөрү, улуттук фольклордун мыкты үлгүлөрү, эл акындарынын чыгармачылыгы, кол жазма адабияттын айрым үлгүлөрү жана профессионал адабияттын үлгүлөрү түзөт. Бул класстардын окуу китептеринде орус жана батыш классикасынын айрым

үлгүлөрү да орун алган. Окуучулардын тарыхый акыл-эсин, өзүн-өзү аңдап түшүнүүсүн жана адабий-эстетикалык кругозорун өстүрүү максатында түрк калктарынын жана чыгыш классикасынын үлгүлөрүнө да орун берилген. Мында бөтөнчө V-VI класстарда өспүрүм балдардын жаш өзгөчөлүгү жана окурмандык кызыкчылыктары эске алынып, фантастикалык чыгармалар мурдагы караганда көбүрөөк жайгаштырылган, анан бардык класстарда мурда тыюу салынып келген кыргыз акын, жазуучулары жана алардын адабий мурастары сунуш кылынган. Булар жалпы билим берүүчү кыргыз орто мектептеринин бешинчи – он биринчи класстары боюнча жазылган окуу китептеринин мазмуну ушундай, программанын талаптары да ушундай болчу.

Окуу китептеринин өзүнө келсек, мында мектептер үчүн кыргыз адабияты окуу китептеринин жазылыш тарыхын толук чагылдыруу максаты коюлбагандыктан, өлкөнүн эгемендүүлүк жылдары жазылып, учурда колдонулуп жаткан кыргыз адабияты окуу китептери, алардын мазмуну менен структурасы, ар бир окуу китебинин өзүнө чейинкилерине салыштырмалуу артыкчылыктуу жактары жана мүчүлүштүктөрү тууралуу сөз болот.

“Кыргыз адабияты” окуу китеби, V класс. Бул окуу китеби филология илимдеринин доктору, профессор К.Артыкбаев менен эл мугалими Б.Исаковдун авторлугундагы жазылып, алгач IV класс үчүн түзүлгөн окуу хрестоматиясы (1986), ал эми 1990-жылдан тартып ал V класс үчүн ылайыкташтырылып, 1998-жылдан бери программага ылайык улам оңдолуп, толукталып басылып келе жаткан “Биздин адабият” хрестоматия - окуу китеби [1] болчу. Ал азыркы заманбап талаптарга ылайык иштелген окуу куралдарынын адепкиси болду окшойт. Эми “Кыргыз адабияты” деп аталган бул окуулук адепки колдонуудагы “Биздин адабият” хрестоматия – окуу китебинен эмнеси менен айырмаланат? Албетте, андан бери программа өзгөрдү, класска сунуш кылынган чыгармалар өзгөрдү, талаптар өзгөрдү дегендей, талашсыз, окуу китеби соңку программага ылайыкташтырылды. Педагогика илимдеринин доктору, профессор Н.Ишекеевдин пикиринде, “мында биринчиден, адабий материалдарды өздөштүрүүгө карата методикалык, педагогикалык – дидактикалык аппараттар конкреттештирилип, окуучулардын интеллектуалдык ишмердүүлүктөрүн уюштурууга өзгөчө маани берилген (китептеги “өз алдынча иштөө”, “ойлон”, “салыштыр”, “талкуула” сыяктуу методикалык-дидактикалык талаптардын коюлушу системалуу мүнөгө ээ; экинчиден, окуу китебинин балдарды турмуштук жигердүүлүккө, атуулдук

жоопкерчиликке чакырган, үндөгөн пафосу конкреттүү жана романтикалуу; үчүнчүдөн, программалык окутуунун талаптарына ылайык жана окуучулардын чыгармаларды кабылдоосун жеңилдетүү максатында адабий материалдар атайын бөлүмдөргө ажырымдалган; төртүнчүдөн, айрым чыгармалардын уңгулуу, эң бир урунттуу эпизоддору иргелүү менен, окуу программасынын талаптарына шайкеш келтирилген; бешинчиден, камтылган материалдардын басымдуу көпчүлүгүн макалдар коштоп, окуучулардын көркөм чыгармалардын идеялык мазмунун так, айкын жана кыска түшүнүүсүнө, мүнөздөөсүнө көмөк берген; алтынчыдан, окуу куралына “санжыргалуу сөз берметтери” деп аталган поэтикалык-лексикалык каражаттар аркылуу уюштурулган тексттен тышкаркы аппараттар мүнөздүү; жетинчиден, предмет аралык байланышты камсыз кылуучу, адабий материалды жалпылоочу иштелмелер жана көркөм окуунун үлгүлөрү берилген; сегизинчиден, окуу китебинде он жети сүрөткердин өмүр баяндары, чыгармачылыгы кыска, бирок нускалуу тастыктамага ээ. Окуу китебинде өркүндөтүлгөн окуу программасынын мазмунуна ылайык киргизилген кошумчалар да жок эмес. Дегинкиси, мындагы башкы максат окуучуларга терең билим, сапаттуу тарбия, тиешелүү жөндөм, көндүм берүүгө, аны жетилтүүгө баш ийдирилген” [11, 122-123 бб.]. Демек, аталган окуу китебинин мазмуну программа менен толук дал келет, ал эми анын ички структурасы окуучунун окуу материалдарын натыйжалуу кабыл алуусуна ылайык иштелген. Ал балким так ушул белгилери менен өзүнүн мурдагы редакцияларынан айырмаланып турат.

“Кыргыз адабияты” окуу китеби VI класс. Аталган окуу китеби педагогика илимдеринин доктору, профессор Н.Ишекеев менен эл мугалими А.Сманбаев тарабынан жазылып, 2000-2007-жылдары бир нече ирет оңдолуп, толукталып басылып чыгып отурган хрестоматия – окуу китеби [2]. Мында программа сунуш кылган акын, жазуучулардын өмүр баяны, чыгармачылыгы жөнүндөгү маалыматтар адабияттык окуунун талаптарына ылайык иштелген. Окуу китебинде сунуш кылынган көркөм чыгарма боюнча жүргүзүлгөн талдоолор, адаптацияланган тексттер, теориялык түшүнүктөр предметтүү жана жеткиликтүү берилген. Материалдардын мазмуну адабият илиминин соңку жетишкендиктерине негизделип, көркөм-эстетикалык булактары, түшүнүктөрү, эрежелери, бүтүмдөрү так жана нускалуу, системалуу, окуучунун курактык өзгөчөлүктөрүнө дал келет. Хрестоматия-окуу китебиндеги окуучулардын түшүнүктөрүн баалоо үчүн берилген суроо-тапшырмалардын табияты

аларга көркөмдүк, адеп-ахлактык, эмгектик жана атуулдук билим-тарбия берүүнүн каражаты катары уңгулуу касиетке ээ.

«Кыргыз адабияты» окуу китеби, VII класс.

Учурда колдонуудагы бул окуу китеби педагогика илимдеринин доктору, профессор Б.Алымов менен педагогика илимдеринин доктору, профессор А. Муратов тарабынан жазылып, алгач ирет 1992-жылы басмадан жарык көргөн [3]. Бул окуу китеби Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлиги жана ошондогу мамлекеттик басма комитети тарабынан жарыяланган конкурста экинчи сыйлыкка татыктуу болгон. Китептин киришүү бөлүмүндө турмуштун көп түрдүүлүгү, аны адабиятта көркөм чагылдыруунун мазмуну менен формалары, көркөм чыгармалардагы мүнөздөр менен кырдаалдардын өз ара байланышы, философиялык, адеп-ахлактык, ыймандык, социалдык баалуулуктар жөнүндөгү маалыматтар камтылган. Окуу китеби алты бөлүмдөн турат, анын мазмунун элдик эпостор, эл акындары, классикалык орус, кыргыз, боордош калктар жана элдердин адабияттарынын материалдары түзөт. Окуу китебиндеги милдеттүү өздөштүрүүгө негизделген окуу материалдарынын басымдуу бөлүгү улуттук профессионал жазма адабиятка берилген. Профессор Н.Ишекеевдин айтымында, бул окуу китеби окуучуларга «бири кем дүйнөнүн өйдө-төмөнүн чагылдырып, көркөм чындык жөнүндө акыйкат билим берүүгө, окуучунун өзүн-өзү таануусуна кадимкидей көмөктөшүүгө, турмуштук активдүүлүгүнө ак дилден «кол кабыш» кылууга, жашоонун өйүз-бүйүзүн образдуу таанып-билүүсүн өркүндөтүүгө, туруктуу оң эмоцияларды калыптандырууга, эстетикалык ырахатка, жыргалга бөлөөгө, аларды жаратуучулукка ниеттендирүүдө кооздук сезимдерин, көркөмдүк табиттерин алга лоого жарамдуу» [11, 181-б.]. Программанын деле талап – аннотацияларында болжол менен ушундай маанидеги маалыматтардын болушу шартталган, демек, бул окуу китебинин мазмуну да ага толугу менен дал келет.

«Кыргыз адабияты» окуу китеби, VIII класс.

2004-жылы Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан жаңы муундагы окуу китептерин жазууга карата жарыяланган ачык конкурста жеңген VIII класс үчүн жазылган бул окуу китеби филология илимдеринин доктору, профессор А.Турдугулов менен педагогика илимдеринин кандидаты, доцент Б.Оторбаев тарабынан даярдалган. Окуу китеби 2009-2010-окуу жылына карата пайдаланууга берилмек, кечиктирилип, 2013-жылы КРнын билим берүү жана илим министрлиги тарабынан 40 миң

нускада жарык көрдү. Окуу китеби 2014-2015-окуу жылынан тарта мектептерге милдеттүү колдонууга сунуш кылынган. Окуу китебине кирген «Уламышка айланган акылман инсандардын мурастарынан», «XIX–XX кылымдардагы эл ырчыларынын чыгармачылыгы» (Калыгул, Арстанбек, Токтогул, Женижок, Барпы), «Түрк элдеринин мурастарынан», «Байыркы кытай поэзиясы» бөлүмдөрүн А.Турдугулов, ал эми «Кыргыз элинин байыркы жазма эстеликтери», «Кыргыз элинин оозеки көркөм чыгармачылыгы (казынасы)», «Манас», «Семетей» жана «Сейтек» эпостору, «Курманбек» эпосу, «Орто кылымдардагы адабий мурастар», «Чыгыш классикалык адабияты» бөлүмдөрүн Б.Оторбаев жазган. 2018-2019-окуу жылына карата иштелип, колдонууга сунушталган жаңы программага ылайык, окуу китебинен «Огуз наама» дастаны, «Байыркы кытай поэзиясы» бөлүмдөрү кыскартылып, алардын ордуна «Курманбек» эпосунун материалдары киргизилген. Мына ошондон кийин гана бул окуу китеби азыркы колдонуудагы программанын мазмуну менен дал келет деп айтууга болот.

«Бул жаңы муундагы окуу китебинин, - деп жазат, профессор Н.Ишекеев, айрыкча көзгө урунган бөтөнчөлүгү кыргыз адабиятынын соңку программасындагы азыркы профессионал адабиятка чейинки элдик оозеки адабияттын өткөөл баскычта орто мектептин VIII классында окуп үйрөнүүгө сунушталган шарттары көңүлгө алынгандыгында. Окуу китебинде кайсы бир деңгээлде чыгарманын өзүн, анын текстин өздөштүрүүгө маани берилип, ошону менен катар жогорку класстарга көбүрөөк мүнөздүү адабий талдоолорго да жетиштүү көңүл бурулган. Структурасында тарыхый-адабий курстун элементтерин камтып, системалуу курска жакындатылган адабияттык окуу курсунун ички логикасына, спецификасына, методикалык талаптарына, ошондой эле окуучулардын жаш өспүрүмдүк ички руханий кызыкчылыктарына ылайык, эми ал адабий туундулардын өзүн окутууга, көркөм тексти менен тикелей жакындан тааныштырууга мүмкүнчүлүк түзүлүп отурат. Арийне, окуу китебин түзүүдө анын мугалимдер менен окуучулардын колдонуусуна ыңгайлуу жагы да эске алынган. Мына ушул максатта ар бир сабак суроо-тапшырмалар тизмеги менен жыйынтыкталып, чектелип берилген. Андыктан тийиштүү календарлык планды түзүп алууда адабият мугалими анчалык деле кыйынчылыкка дуушар болбойт» [2, 185-б.].

«Кыргыз адабияты» окуу китеби, IX класс.

Өткөн кылымдын 90-жылдарынын башында IX класс үчүн мына ушундай жаңы заманбап талаптардагы «Кыргыз адабияты» окуу китебин түзүү милдети

профессор Б.Алымовдун энчисине тийиптир. Автор бул акыркы эмгегин ооруп жатканына карабай көшөрүп иштеп, өжөрлүккө салып бүтүргөндүгү белгилүү. Окуу китеби алгач автордун көзү өткөндөн кийин 1999-жылы жарык көрүп, андан бери бир нече жолу кайталанып басылды [5]. Окумуштуу Б.Отрбаевдин пикиринде «окуу китебинде адабияттын мектеп курсунан совет доорунан бери орун алып келаткан А.Токомбаев, К.Баялинов, К.Жантөшев, М.Элебаев, Ж.Турусбеков, Ж.Бөкөнбаев, К.Маликов, Т.Сыдыкбеков, А.Осмонов, Ч.Айтматовдон тышкары жыйырманчы жылдардагы адабияттан К.Тыныстанов, С.Карачев, кийинки муундан Н.Байтемиров, К.Каимов, А.Саспаев, Ө.Даникеев, Ш.Садыбакасов сыяктуу акын – жазуучулардын чыгармачылыгы камтылган. Ал эми чыгыш элдеринин классикалык мурастарынын үлгүсү катары «Кабус наме» аттуу икаялар топтому сунуш кылынган. Окуу китебинин автору жогоруда ысымдары аталган акын-жазуучулардын чыгармачылыгы боюнча монографиялык маалыматтарын программанын талап – аннотациясына ылайык жогорку чеберчиликте жана көркөмдүктө талдап берүүгө жетишкен. Окуу китеби кыргыз адабияты боюнча учурда колдонууда турган окуу китептеринин ичинен эң эле мыктыларынын бири катары эсептелинет» [10, 76-б.].

«Кыргыз адабияты» окуу китеби, X класс. Белгилүү окумуштуулар К.Асаналиев, С.Байгазиев, С.Жигитов, К.Иманалиевдин авторлугундагы X класстын жаңы окуу китеби [6] алгач 2000-жылы басылды. Китептин структурасы беш бөлүктөн турат: XIX-XX кылымдардагы кыргыз кол жазма адабияты; кыргыз профессионал адабиятынын жаралышы (1919-1924); кыргыз адабияты согушка чейинки мезгилде (1930-01940); Улуу Ата Мекендик согуш жана андан кийинки мезгилдеги кыргыз адабияты (1941-1969); батыш классикасы. Булардын баары обзордук темалар болуп, ошол мезгилдерге туш келген авторлордун монографиялык маалыматтары ичине киргизилген. Аталган обзордук бөлүмдөрдө адабияттагы көркөм-эстетикалык кубулуштардын ортосундагы зарыл жана объективдүү, маани-маңыздуу, туруктуу, кайталануучу алака-катыштар, байланыштар кенен, ар тараптуу чечмеленген. Окуу китебинин соңку редакциясында портреттик бөлүмдөрдүн катары жаңы ысымдар менен толукталган, айталы, Молдо Нияз, Молдо Кылыч, Осмонаалы Сыдыков, Белек Солтоноев, Казыбек Мамбетимин уулу жана Касым Тыныстановдун чыгармачылыгы программага соңку мезгилдерде эле киргизилгени маалым эмеспи. Бул калемгерлердин өмүр баянын жазууда, чыгармаларын

талдоодо окуу китебинин авторлору мазмунду аныктоонун илимийлүүлүк, тарыхыйлуулук, удаалаштык, системалуулук, тиешелүүлүк жана гумандуулук принциптерин жетекчиликке алышкандыгын баамдоого болот. Ошентип, “аталган окуу китебинин авторлору көркөм-эстетикалык билим берүүнүн көп түрдүү жана абройлуу мазмунун интеграциялоо аркылуу кол жазма адабиятынан баштап согуштан кийинки мезгилге чейинки улуттук поэтиканын илимий сүрөттөлүшүн көз алдыга сапаттуу тартып берүүгө жетишишкен» [10, 78-б.].

“Кыргыз адабияты” окуу китеби, XI класс.

Бул класстын окуу китебинин мурдагысынан кыйла жаңыланган редакциясы Н.Ишекеев, А.Муратов сыяктуу китеп жазуу ишинде кыйла тажрыйбалуу жаңы авторлор менен толукталып, 2000-жылы жарык көрдү [7]. Китеп өркүндөтүлгөн окуу программасына ылайык жазылгандыгы менен кескин айырмаланып турат. Ал 1960-1990-жылдардагы кыргыз адабиятынын өнүгүшүнө обзордук планда кенен кайрылуу менен ачылат. Окуу китебинин мазмунундагы факты, материалдардын тактыгы, талдоолорунун негиздүүлүгү, ойлорунун логикалуулугу менен айырмаланат. Б.Оторбаев бул окуу китебинин мазмунундагы материалдарды “акын-жазуучулардын өмүр баянына, чыгармачылыгына арналган таржымалдардын да окуучуларга билим берүүчүлүк, инсанга таалим-тарбия этүүчүлүк жана жарандык өнүктүрүүчүлүк касиет-наркы мыкты иштелгендигин белгилейт” [10, 79-б.]. Окуу китебиндеги абалтан окутулуп келген “Майдан”, “Сынган кылыч” романдарына удаа сунуш кылынган жана ар башка жанрлардагы жаңы киргизилген чыгармалар, айталы, С.Эралиевдин “Кесиринсан” поэмасы, Б.Сарногоевдин “Ашуудан берген отчету”, драматург М.Байжиевдин “Төрт адам” сыяктуу чыгармалар мазмуну менен формасына ылайык мыкты талдангандыгын айтууга болот. Окуу китебинин мазмуну жана формасы кыргыз адабияты илиминин акыркы жылдардагы жетишкендиктерине таянуу аркылуу мектеп окуучуларынын көркөм-эстетикалык билимдеринин тереңдетилишине өбөлгө болот жана алардын адабий чыгарманы жана адабий билимди кабылдоо мүмкүнчүлүктөрүнө, курактык бөтөнчөлүктөрүнө дал келет. Ошентип, бул окуу китеби да программанын талаптарына дал келгенин баса бергилөө зарылдыгы бар.

Адабияттар:

1. Артыкбаев К., Исаков Б. Биздин адабият. Орто мектептердин V классы үчүн окуу китеби. - Б.: Мектеп, 1998, 2003, 2007. - 448 б.

2. Ишекеев Н., Сманбаев А. Кыргыз адабияты. Орто мектептердин VI классы үчүн окуу китеби. - Б.: Учкун, 2007. - 320 б.
3. Алымов Б., Муратов А. Кыргыз адабияты. Орто мектептин VII классы үчүн хрестоматия-окуу китеби. - Б.: Билим-компьютер, 2007. - 400 б.
4. Турдугулов А., Оторбаев Б. Кыргыз адабияты. Орто мектептин VIII классы үчүн окуу китеби. - Б., 2013. - 288.
5. Алымов Б. Кыргыз адабияты. Орто мектептин IX классы үчүн окуу китеби. - Б., 1999, 2002. - 436 б.
6. Асаналиев К., Байгазиев С., Жигитов С., Иманалиев К. Кыргыз адабияты. Орто мектептин X классы үчүн окуу китеби. Толук. 3-бас. - Б.: Билим куту, 2007. - 360 б.
7. Артыкбаев К., Асаналиев К., Байгазиев С., Иманалиев К., Ишекеев Н., Муратов А. Кыргыз адабияты. Орто мектептин XI классы үчүн окуу китеби. - Б.: Бийиктик, 2004, 2007. - 336 б.
8. Кыргыз адабиятынын программасы (Түз.: С.Байгазиев, А.Муратов). Жалпы орто билим берүүчү кыргыз мектептеринин V-XI класстары үчүн. - Б., 2012, 2014, 2015, 2016, 2017. - 56 б.
9. Кыргыз адабиятынын программасы (Түз.: С.Байгазиев, А.Муратов). Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн билим берүү уюмдарынын V-IX класстары үчүн. - Б., 2018. - 56 б.
10. Оторбаев Б. Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы. - Бишкек, 2020. - 560 б.
11. Ишекеев Н. Кыргыз адабиятынын окуу китептери: өткөнү, бүгүнкүсү жана келечеги. - Б., 2010. - 208 б.